

## Modern Toplumun Bunalımında Zamana Bakış Açısının Payı ve Mircea Eliade

Yazan: Dr. Sadık Kılıç

Aşağıda çevrisini sunduğumuz parça (1), Modern Toplum'un içine düştüğü bunalımın, tanınmış bir kültür ve medeniyet araştırmacısı tarafından muayyen bir zaviyeden çözümlenişi ve değerlendirilişini konu almaktadır. Mircea Eliade, muasır bilim adamlarından biridir. Çok yönlü araştırmalarıyla, derin ve alâka uyandıran tahlilleriyle, yeni yorum ve sunuşlarıyla sahasının önde gelenlerindedir. Eski (Archaïque) ve Modern Medeniyet süreçlerini, çok çeşitli tezahürleriyle incelediği, zaman zaman serpiştirilmiş vaziyette tenkidi bir üslûb kullanır. *Le sacré et le profane*, *Le mythe de l'éternel retour*, *Aspects du mythe*, *Mythes, rêves et mystères*, *Traité d'histoire des religions* Eliade'nin en tanınmış eserleridir.

Modern zihniyet ve modern zihniyetin gelenekçiliğe bakışı:

Selefi Claud Levi-Strauss'a paralel şekilde, Modern Toplum mensuplarının "çok haksız olarak" ibtidai ve primitif diye nitelenen toplumların da, farklı derecelerde olsa bile, Modern Toplum'un çıkmazlarına ışık tutabilecek liyakatte, kendi içinde anlamlı ve bir bütün teşkil eden kültür ile, bunun üzerinde yükselen bir medeniyet sahibi oldukları tezini çeşitli vesilelerle vurgulamaya çalışır. Eserlerinin çeşitli yerlerinde de görüleceği üzere, başka medeniyetlerin vesikalarına başvurulmasını, müracaat eden medeniyetin kendi öz hazinesini keşfetmesinin aracı olarak sunar (2). Bu tavrı ile O'nu, özellikle Şarkî Medeniyetlerin doktrinlerine düşmanca tavır takınan, ama bununla beraber geleneğe bağlı bir Batı Medeniyeti oluşturmak gayretindeki, Hristiyanlığa bağlı olanlar da dahil, müellifler (3) arasında sayamayız.

Euro-centrisme (Avrupa bencilliği) gibi psikolojik ve narsisist önyargularla (4), Avrupa-dışı, özellikle de Güney Amerika ve Afrika kültürü çocuklarına, "orman-

1) Bkz. Mircea Eliade, "Dini sembolizm ve fizikötesi endişenin değerlendirilmesi", Çev. Dr. Sadık Kılıç.

2) Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, s., 76, 77.

3) R. Guénon, *La crise du monde moderne*, s., 47, 48.

4) İbrahim Canan, *Hadislerde medeniyet meseleleri*, s. 32, vd.

dan gelen" gibi aşağılayıcı bir mâna ihtiva etmekte olan *s a u v a g e* kelimesinin nisbet edilmesi (5) *Race et Histoire* müellifi tarafından sert biçimde eleştiriye tâbi tutulmuştu. Strauss, dışındakileri böylece mahkûm etme düşüncesinin Avrupa-dışı zihniyetlerde de bulunduğunu kaydettikten sonra (6), vahşî ve vahşetin ölçüsünü sunan çok anlamlı bir olay nakleder: "Amerika'nın keşfinden birkaç yıl sonra, Büyük Antiller'de İspanyollar, bura yerlilerinin ruhu var mı yok mu diye incelemek üzere ilmi heyetler gönderirken, yerliler de, beyaz esirlerin cesetlerinin çürüyüp çürümeyeceğini uzun bir gözlemlerle tahkik etmek için onları suyun dibine batırıyorlardı!..." (7). Açıkça görüldüğü gibi, birisi can düşmanında bile, en üstün hususiyet olan ruhun mevcudiyetini kabul etmişken, diğeri ruhun düşmanında varlığı-yokluğu hususunda şüphe taşıyor, ileri toplum (!) oluşuna hiç de yakışmayan bir tavır içine giriyordu. Acaba hangisi vahşete daha yakındı? "*Asıl vahşî, vahşete inanandır!*" (8).

Bir medeniyetin her bakımdan üstün olması ise mümkün değildir. Zira beşeri aktivite aynı zaman kesitinde, her alanda aynı yükselişi sağlayamaz (9). Öyleyse, sadece bazı alanlarda diğerlerinden üstün medeniyetlerden bahsedilebilir (10).

Kendi dışındakileri gözden düşürücü deyimlerle isimlendirmeleri münasebetiyle burada, Guenon'un *Modern Düşünce*'nin bir özelliğine ait sözlerini vermeden geçemeyeceğim. *Modern Düşünce*'nin, kendi birimleriyle tartamadıklarına hemen-cekik "*efsanevi - légendaire*" adını vermesi, şu hükme dayanmaktadır: "(...) *Modern Zihniyet*, gerçekte, geleneğe karşı bir zihniyetten başkası değildir" (11) ve geleneği de bu sebeple hor görür. Bireylerinin tüm hassasiyet ve duyarlılıkları, sadece duyu organlarıyla algılanabilene yönelmiş olan *Modern batılı toplumların* (12) bir başka karakteri de, pozitif düşüncenin dışındaki bilgi ve gerçeklik alanlarını reddetmektir. yani metafiziği... Oysa metafiziğin en hususî ve en genel plânda kitlelere ne kazandırdığına bakmakta yarar vardır. Her şeyin evrensel bir sisteme bağlanma çabasının müşahade edildiği metafizik düzlemin yokluğunda, elde edilmiş bütün bilgi dalları bu en küllî ve en hakikî prensibin yol göstericiliğinden yoksun kalmışlardır. Kazandıkları bazı şeylerin yanında "derinlik ve menzilden çok şey kaybetmektedirler" (13).

5) Lévi-Strauss, *Race et Histoire*, s., 20.

6) A.e., a.y., Canan, a.g.e., s., 40/1, 40/2.

7) Lévi-Strauss, *Race et Histoire*, s. 22-2

8) Lévi-Strauss, a.e.; a.y.

9) R. Guenon, *Orient et Occident*, s., 9.

10) Misaller için bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan uygarlığa*, s., 106.

11) R. Guénon, *La crise du monde moderne*, s. 22

12) R. Guénon, *Le règne de la quatie*, s., 99.

13) Guénon, *Orient et occident*, s., 51, 52.

Bu çizgide olmak üzeredir ki, Strauss, *La pensée sauvage* adını taşıyan eserinde, ibtidai toplulukların akıl düzenleri için "Prélogique mantık öncesi" hipotezini öne sürmüş olan Lévy-Bruhl'ü tenkit ederek, bu toplumların da kendi için de tutarlı ve sağlam bir dil ve kültür yapısına sahip olduğunu, beşerî düşünce biçiminin tek biçimliliğe indirgenemeyeceğini, ayrıca realiteye Batı Uygarlığı tarzın da bakılmamasının da bir gerilik sayılamayacağını belirtir (14). Gerçi Lévy-Bruhl (1857-1938), bu görüşünden sonraları vazgeçmiştir (15).

Bruhl'ün bu postülası, Batı'da umumî olarak benimsenmiş bir kanaate tetabuk etmektedir. *Pensée sauvage*'ın başından itibaren etnologumuz bu tür ön yargıları yerinde tartışma konusu yapar. O, *pensée sauvage* - vahşi (!) düşüncenin dilinin sınıflandırıcı yeteneklerini ve yapılarının iç sağlamlığını tahlil eder. Kısaca O, bu düşünceye ait bir mantık -hassas bir mantık takdim eder (16). "İbtidai topluluklar hadise ve realitelere modern ilmin yaklaştığı açıdan nadiren yönelmiş olsa bile, o zihni merhaleler ve mukayese edilebilir gözlem metorları ihtiva eder. Her iki halde de dünya, düşüncesinin konusudur. en azından ihtiyaçların giderilmesine vasıta olduğu kadarıyla!..." (17).

Eliade da, meselâ *Mythes, rêves et mystères*'de ibtidai olarak nitelenen toplumlardaki çoğu fonksiyon ve hayat tezahürlerinin modern toplumlarda da devam ettiğini, ama kamufle edilmiş olduğunu belirterek, temel çıkış noktası ve beşerî muhakeme süreçlerinin işleme bakımından hiçbir farkın bulunmadığına işaret eder. O toplumlarda mythe (18)'lerin yerine getirdiği "en kutlu yaşam için örneklik yapma görevi" ni, Modern Toplum'da filozoflar, düşünürler, vb. üstlenmiştir (19). Dahası Eliade'a göre, Batı Uygarlığının her davranışı, zaman bakımından eski olarak nitelenebilecek bir kültürün, şekil değiştirmiş bir uzantısıdır (20).

14) Strauss, *La pensée sauvage*, s., 5.

15) A. Cuvillier, *Manuel de sociologie*, I, 37; görüşleri hakkında bkz., Cuvillier, a.e., III, 834, 835, vd.; Necati ÖNER, Fransız soyoloji okuluna göre mantığın menşei problemi, 2. bsk., 1977, s. 45-66.

16) j. -B. Fages, *Comprendre Lévi-Strauss*, s., 65.

17) Strauss, *La pensée sauvage*, s., 5.

18) Mythe nedir? "Ondokuzuncu yüzyılın carî sözlüğünde mythe, "realite"-ye muhalefet eden her şeyi göstermektedir. (...)" (Eliade, *Mythes, ...*, s., 21 veya mythe, "ilâhî şeyleri beşerî bir dille anlatmaya çalışan (...) ve modern zihniyet ile uyum halinde olmayan bir düşünce tarzıdır" (M. Bultmann, Paul Foulquié, *Dict. de la langue philo.*, s., 465); "(...) Bir mythe daima geçmiş hadiselere götürücüdür: "dünyanın yaratılışından önce" veya "ilk çağdalar" gibi her halükârda "uzun bir zaman vardır" (Strauss, *Anthropologie structurale*, s., 230, 231). Hiçbir çevirinin değerini düşüremeyeceği mythe'lerin değeri, "ne üslûbta bulunur ne de sözün terkiibinde. Onun kıymeti, anlatımının içinde geçtiği zamandan ileri gelir" (Strauss, a.e., s., 232).

19) Eliade, *Mythes, ...*, s., 32.

20) A.e., s., 21-39; "Les mythes du monde moderne".

## Modern dünya ve yokluk duygusu:

Kitabın belli bir kısmından (Mythes, rêves et mystères, s., 65-77) tercümesini takdim ettiğimiz pasajlarda Eliade, Batı kültürü ve Medeniyeti'nin gelip çatığı sarp bir dilemması olan "y o k l u k" duygusunun derin köklerini tahlil eder.

Metindeki karşılığını "koru", "endişe" tedinginlik" kelimeleriyle vermeye çalıştığımız, orijinal yazılışayla, a n g o i s s e sözcüğü, özellekle M. Heidegger ve J. P. Sartre gibi filozoflar tarafından çok özel ve egzistansiyel mânada kullanılmışlardır. Sartre nezdinde, insanın mutlak hürriyete sahip oluşu ve dolayısıya da her şeyden mutlak sorumlu olması karşısındaki sıkıntıyı dile getiren angoisse kelimesi, Heidegger'de (l'Être et le temps), "bize kendimize has konumumuzu açıklar. Bu, dünyaya atılmış olan ve ölümünü projelerinin son ufku olarak keşfeden bir varlığın durumudur" (21). Daha net ifadelerle angoisse, varoluşun mebde' ve meâdında bir anlama ulaşamama, kâinatta boşluk ve yokluk tarafından kuşatılma, müteâl bir nizama götürücü bir C o s m o s 'a çıkamama; neticede de insanın yoklukla kuşatıldığı hissi ve bundan duyulan ürperti, bir tür fizikötesi oluşla ilgili bir bunalımdır. Hatta Heidegger'e göre, "nerden gelip nereye gittiği belli olmayan bu gemi enkazındaki (Sartre) "insanın, hiçlik duygusuyla karşılaşması kaçınılmazdır; daha da ötede bu, "(...) devrimizin alın yazısıdır" (22), kaderidir. Bu sebeplerdir ki sırf, "yer ayaklarımızın altından kayıyor sanki" (Jaspers) (23).

İşte, angoisse sözcüğünün mukabili olarak kullanılmış kelimeler geçtikçe, bu derin ve felsefî muhtevaları hep akılda tutulmalıdır.

Eliade'in, bunalımın kaynağı hususundaki tahlilinde ulaştığı sonuç, Batı'nın zamana bakış perspektifi ve mânalandırma biçimiyle, bunu zaman içinde yaşama tarzına aksettirmesinin, çıkmazın en büyük kaynağı olduğu şeklindedir.

Tabiat ve olaylar üzerinde kesin ve süresiz hakimiyet kurma çabalarına paralel olarak, zamanı da en küçük boyutlarına kadar faydalanabileceği bir nesne durumuna getiren Batı düşüncesi, makinalaşma sürecine benzer biçimde, beklenmeyen ve tahmin edilmeyen bir saldırı ile karşılaşmıştır. Başangıçta, "insan için ve insanın yararına olma" temel ilkesine göre kurulan fabrika ve fabrikasyon, bu gün yerini robotların amelelik ve ustabaşılık yaptığı otomasyon ve robot-çağına terkederken, dipsiz yalnızlıkla beraber insanın kendine ait dünyasından sürülmesi müşahade edilir. Aynı şekilde, en küçük zaman dilimine en büyük teknolojik gelişmeyi sığdıran Çağdaş Toplum, geçici zamanı aşamama, her şeyini -düşüncesini, korkusunu, inancını, ümidini, geleceğini, ölümünü, tapmasını, sevgisini nefretini-zamanın kalıpları içine hapsetme, sonuçta da, en küçük birimine kadar esareti

21) Andre Noiray ve collab, La philosophie, 1, s., 18, 19.

22) Kâmrân, Bîrand, Existencialisme üzerine, İlahiyât Fakültesi Dergisi, yıl 1962, s., 45.

23) Ritter joachim, Varoluş felsefesi..., çev., s., 5.

altında tuttuğu zaman tarafından yutulma histerisini yaşamaktadır. Bu, "Prensip-ten uzaklaşma"nın bir görüntüsüdür.

Buna göre, "bütün tezahürlerin gelişmesi, zorunlu olarak kendisinden neş'et ettiği prensipten gittikçe artan bir uzaklaşmayı ihtiva eder; en yüksek noktadan yola çıkarak ister istemez aşağıya doğru uzanır. Tıpkı ağır bedenler gibi, durmadan artan bir hızla aşağıya doğru iner. Ta ki, sonunda bir durak noktasıyla karşılaşmaya kadar. Bu düşüş tedricî bir maddeleşme olarak karakterize edilebilir; çünkü prensip deyimi saf bir mânâviyattır (...)" Düşünceye hakim olan düalizm (ikicilik)'ten ileri gelir bu (24).

Gerçeğin ifadesi olarak şunu belirtmeliyiz ki, Doğu Medeniyeti'nde gerek geleneksel gerekse pozitif alanda olsun, bütün bilgi kaynakları, metafizik espri ve manevî yapının oluşturduğu prensipler manzumesine raptolunmuşlardır (25). Tabii bir netice olarak metafiziğin mantık ve akla da hakimiyeti mevcutken, bu durum Çağdaş Modern toplumun entellektüelini şaşkına çevirmektedir. Çağdaş insanlar, "metafizik ve "beşerüstü supra individuel" bir nizama ait şeyden habersizdirler; bildikleri tek şey, modern filozofların "sahte metafizik"i -pseudo metaphisque" de dahil, akli düzene ait şeylerdir. Bu sistemde akıl, bilfiil birinci sırayı işgal eder, geriye kalan her şey ona tâbidir. Ama gerçek metafizik (...) mantığa bağımlı olamaz!... " (26) Şu anda sadece prensipten uzaklaşma (düşüş) yaşanmakta, metafizik kıymet ve değerlerle temas ve birleşme de ne zaman başlayacaktır, bilinmemekte...

Kutsal'ın düşünce ve duygusuyla irtibatını koparan Batı Düşüncesi ve yaşama biçimi, zaman içinde sürekli bir düşüşü yaşamaktadır. Bu düşüş her alanda, özellikle çalışma alanında kendini hissettirmekte, "çalışmanın kutsal dışılık vasfını kazanması ve onu izleyen varoluş'un mekanikleşmesi ile birbirine karışmaktadır" (27). Mekanik iş-dünyasındaki insanın durumu bir trajedi oluşturur.

"Makinanın hizmetçisi insan, kendisi bizzat makina olmak zorunda kalmıştır ve yaptığı iş artık hiçbir insanî değere salıp değildir; çünkü özellikle beşerî karakteri oluşturan değerlerden hiçbirisinin devreye sokulmasını ihtiva etmemektedir. Bütün bunlar argo deyimle "s e r î" imâlat tabirine uygun düşmektedir; tek gaye vardır, o da mümkün olduğu kadar daha çok sayıda nesne imâl etmek, mümkün olduğu kadar birbirine benzeyen ve hep aynı şekilde birbirine benzedikleri varsayılan insanların (!) kullanması için hazırlanmış nesnelere imâl etmek... Bu, çok yukarlarda söylemiş olduğumuz gibi, kemmiyetin ve dolayısıyla da tek biçimlilik'in zaferidir (Bkz. Herbert Marcuse, Home-unidimensionnel: Tek boyutlu insan).

24) R. Guénon, La crise du monde moderne, s., 17.'18.

25) R. Guénon, Orient et Occident, s., 54, 215, 216.

26) R. Guénon, a.e., s., 217.

27) Eliade, Mythes, ..., s., 38.

Basit sayısal "birimler" e indirgenmiş olan bu insanlar, bütün bölümleri aynı modele göre yapılmış ve yaşadıkları ortamdan, bütün niteliksel farkları ortadan kaldıracak biçimde "seri" imâlat mamûleriyle döşenmiş "kovanlar-ruches" içine yerleştirilmek istenmektedir (...) (28). "Yabancılaşma" olgusunun incelenmesinde geniş boyutlarıyla ele alınabilecek iş dünyası, geçici zamanın dışına taşma yollarını bir tortu gibi tıkadığından, bir mahpus hayatıdır. Zaten, "zaman içinde gerçek düşünüş, çalışma hayatının kutsal vasfını kaybetmesiyle başlar. Sadece Modern Toplumlarda'dır ki, insan kendisini, yaptığı işin 'mahpusu sanır. Çünkü zamanın dışına çıkamaz. Çalışma saatleri boyunca devam eden zamanına son veremediği için (...), hür saatlerinde (çalışmadığı saatlerde) zamanından kurtulmaya çaba harcar. İşte modern uygarlıklar tarafından icad edilen baş dönürücü eğlenceler buradan kaynaklanır" (29).

Kendi varlığını kendi insanî hasletleriyle kanıtlayamayan insan, kolektifleşme ve yığınlaşma sürecinin ağır presleri arasında ezilmektedir." (...) bu yığınlaşma ve kolektifleşmeden ötürü insan bireyliğinden ve kişiliğinden olur, toplum fonksiyonu içinde gitgide insanlığını yitirir; anonim, her türlü mahremiyetten yoksun bir hayat sürer. Bireye öz (ferde mahsus, -s.k.) olanın zenginliği yavaş yavaş modern yığın tek biçimliliğinde erir gider (Kırş. jaspers: "Die Geistige Situation der Zeit") (30). Metafizik değerlere sırt çevirmenin devrin entellektüel kesimine hakim olduğu tarih içinde," (...) insanın dünyayla, nesnelere olan bağlantısını (...) iş, ama sadece iş belirler. Modern toplum bir "iş dünyasıdır". İş görmek, madde olarak, malzeme olarak verilmiş olanı işleyip bir şey meydana getirmek demektir. Bu meydana getirilen şey de insanın herhangi bir ihtiyacına cevap verir. Varlığının özü bu "birşeye yaramak" tan ibarettir (...) (31).

Bize göre bu yönelimin kökeninde, metafizik değer hükümlerine bağlılığı toptan reddeden, ona bağlı olan geleneksel mantıkî düşünüş tarzını küçümseyen (32), kendi üstünde ve dolayısıyla da pozitif ve materyal bilginin ötesinde mümkün bilgi ve taalluklarının olmadığını kabul eden (33) Rasyonalizm ve filozofik mantık bulunmaktadır. Bu düşünce tarzları hayata bir kere hakim oldu mu, onun anlamını oluşturan bütün nosyonlar silinir, insan ve hayat iz bırakmadan kaybolan bir serapa döner. Şu veya bu tezgâhta, şu veya bu atölyede, ya da ilim alanında çalışan insan, Sonsuzluğa inanamama ve yaşayamama ümitsizliğinin sonsuz acısında kıvrılır durur. Karakteri bu olan iş dünyasında insan, bütünüyle tarihî bir varlıktır; geçip giden veya "kutsaldışı-profane" olan bir tarihin malı (34).

28) R. Guénon, Le règne de la quantité, s., 64.

29) Eliade, Mythes, ..., s., 37.

30) Ritter, Varoluş felsefesi, s., 12.

31) Ritter, Varoluş felsefesi, s., 19.

32) R. Guénon Orient et Occident, s., 218.

33) R. Guénon, a.e., s., 50,51.

34) R. Guénon, La crise du monde moderne, s., 20.

Eğlenceleri arasında birey kendi gelip-geçici zamanını aşır, sonsuzluğa yüzünü döndürme gizli arzusunu giderirken, "kollektif aşamadan mümkün olan tek kaçış çaresi, eğlenmek olmaktadır" (35).

Kur'anî inançta zamana bakış perspektifi:

Kur'anî yapıda ise, zaman, kendisine takılıp kalınacak bir sürekliliğe sahip değildir. Yani o, bir nihâî durak ve sınır olamaz. Yaratılış alanındaki yeri "mah-lûk" -yaratılmış" olmaktadır. Şimdiki zaman ölümsüz, sonsuz, kâmil mânada saadete erdirici, varoluşun mükemmelleştiği ebedî zamana, ebedî hayata açılır. Gerçi insanın yaratılışından önce, kendisine dehr'den bir zaman diliminin sebkat ettiği, aynı adı taşıyan sûrenin ilk ayetinde belirtilmektedir:

"Gerçekten insan üzerine d e h r 'den öyle bir zaman geçti ki, o vakit insan anılır (insanlıkla tanınır) bir şey değildi" (Dehr 1).

Ayet-i kerîmede, muhtevamımızı alâkadar eden iki kelime bulunmaktadır. Bunlardan h î n kelimesi, lügâtlerin bildirdiğine göre, az veya çok herhangi bir zamana delâlet etmekte olup, d e h r kelimesinin bildirdiği küllî mânanın içinde cüz'iyeti gösterir (36). D e h r kelimesi ise daha global bir mâna ifade eder. Buna göre d e h r , âlemin mevcûdiyetinden son bulacağı ana kadar geçecek olan süreye itlak olunur (37). Yani d e h r mebd'e ile kıyâmet arasındaki müddet için kullanılan bir deyimdir.

İlginçtir ki d e h r kelimesi, kelime mânasının ötesinde kültürel-içtimaî bir bünyeye sahiptir de: D e h r 'e nisbet edilerek kendilerine d e h r i y y e denilen kimseler yaratıcıyı, ba'sı, dirilmeyi inkâr etmekte ve hayat verenin tabiat, öldürenin de d e h r olduğunu söylemekte idiler (38). Kur'an'da bu keyfiyet onların ağızından şöyle nakledilir:

"Hem şöyle dediler: Hayat, ancak bu bizim dünya hayatımızdır. Ölüyoruz ve yaşarız; bizi ancak d e h r h e l a k e d e r'(...)" (Câsiye, 24).

İlk yaratılıştan sonra dizginleri d e h r 'in ele aldığına inanan d e h r i 'ler, başlarına bir musîbet, felaket geldiğinde bunu d e h r 'den bilirler ve d e h r 'e sögerlerdi (39). "Dehr'in öldürücü okları" daima onları kollamakta, ölüm de d e h r 'in son darbesi olmaktadır. Yaşlılık d e h r 'in bir oyunu olduğu gibi, küçüklerin akıbeti de d e h r 'in hükmüne boyun eğmektir: yaşlanmak!...

35) Eliade, mythes,..., s., 38.

36) el-İsfehâni, el-Mufredât, s., 138, HYN maddesi; İbn Manzûr, Lisânul-Arab, XIII, 133, vd., HYN maddesi.

37) el-İsfehâni, el-Mufredât, s., 173, DHR, maddesi.

38) Mahmûd Şükrî el-Afûsî, Bulûgu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab, II, 220.

39) İbn Manzûr, Lisânul Arab, IV, 292, DHR maddesi.

”Eğer başlar (daki saçlar) ihtiyarladı (ağardı) ise bu, asrın işidir. Bütün küçüklerin sonu ihtiyarlamaktır” (40).

Her geçen gün ise, d e h r 'in vuracağı son darbeye götürücü bir uğursuzluktur:

”(Dinle Haris! Her güneş doğup battıkça, va'dedilen eceller yaklaşıyor” (41).

”Zamanın yıkıcı gücü, özellikle insan varlığının sona ermesinde kendini göstermektedir. Şurası enteresandır ki bu noktaya gelince d e h r , ismini değiştirir, çeşitli yeni adlar alır: M e n i y e , m e n û n , h u m m e , h i m â m bu isimlerin en yaygınlarından:

”Başına andolsun ki, gerçekten m e n â y â galip geliyor. Temîmat (nazar boncukları) dahi h i m â m a (ölüme) karşı bir fayda sağlamıyor” (42).

Müşrikler tarafından böyle yorumlanan d e h r 'e, hakikatte yok ise de, bir kudret ve ilâhlık (!) verilmiş gibidir. Fakat Kur'an'da her şeyin hakîkî faili ve mâliki olarak tanıtılan Allah'ın kudret ve yaratma alanına, şüphesiz d e h r de dahildir. Zaten ilklik ve sonluk açısından Allah her şeyden evvel ve her şeyden a h r olup (Hadîd, 3), tüm varlık âleminin de nihâî varisidir (Hicr, 23). Netice olarak h i n ve d e h r de dahil, Allah'tan bağımsız olarak var olma gücü hiçbir şeyde mevcut değildir. Dinî ayinlerinde, yaşama biçimlerinde, hayatın anlamında mütemediyen ”Başlangıçların zamanı- *in illo tempore*” nı aşayan ibtidâîlere mukabil, sadece Allah'a müteveccih ubûdiyyet duygusuyla yapılan her türlü eylem; ibadet, duâ, günlük faaliyet, yürüyüş, yeme-içme, kısaca her şey, parçalanmamış o bütün ve mutluluk zamanıyla bizi daimî temas halinde tutar. Zamanın bu aracı fonksiyonu değerlendirilirken, ”ebedî olan hayat ve zaman” perspektifi hakimdir.

Kur'an, bize dünya ve ahiret yaşantılarını, kendi özellikleri içinde sunarken, dünyevî, fanî ve muvakkat olana takılıp kalma, ona saplanma tehlikesine de sık sık işaret eder. Delâletinin en geniş mânasıyla, kevnî oluştaki yerine oturtulan dünya ve dünya hayatı, sonlu ve fanî kategoriye dahildir. İşte bu temel çıkıştan sonra sırf dünyaya duyarlı istek ve yaşama biçimi bir aldaniş ve yanılığ olacaktır. Sık sık dünya hayatının geçiciliğinden (Nisa, 77; Tevbe, 38), aldatıcılığından (Al-i İmrân, 185; Hadîd, 20; vb.) bahsedilip, ”cevheri alınmış bir maden eriğinden geriye kalmış bir curuf”a benzetilmesi bundandır (Ra'd, 170).

40) Abd Salîme, el-Muafaddaliyat, 18, 2'den T. İzutsu, Kur'an'da Allah ve insan çev., Süleyman Ateş, s., 119.

41) Abid ibn el-Abras, Dîvan, XVIII, 2'den T. İzutsu, a.e.,s., 122.

42) Dîvan-ı Hüzeliyyîn, 2/62, by. 3'den T. İzutsu, a.g.e., s.,120.

Bu fanilik fikri, ilâhî yaratılışın ilmik ilmik nescolunduğu, sonsuz sayıdaki renk ve ışık raksını tedarî ettiren Rahman Süresi'ndeki şu ayette, zaman da dahil, Allah'ın dışındaki her şeye teşmil edilmiştir:

"Yer yüzünde olan her canlı fanîdir. Fakat azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin Zatı bakîdir" (Rahman, 26-27).

Yani mevcûdatın gidişatını tetkik edip, bütün vasıflarını derinliğine araştırırsan onların tamamının varlık tarzlarıyla fanî; bakî olanınsa sadece Allah olduğunu görürsün (43). Ayette her şeyin "f a n î" olduğunun zikredilmesindeki hikmetleri Fahrüddin er-Razi'den aktaralım: "Bunda birçok faydalar vardır: 1) İbadete teşvik etmek, sınırlı olan zamanı ibadete yöneltmek, 2) Kişiyi elindekine güvenip de, bolluk içinde olunca onun asla bitmeyeceğini söyleyerek, malına mülküne dayanıp Allah'a yönelişi terketmekten men etmek, 3) Sıkıntıdaysa sabretmeyi, bu durumun ve darlık halinin ergeç gideceğine, güvenerek Cenab-ı Hakka nankörlük etmemesini emretmek, 4) Başkasını ma'bud edinmeyi terketmek; devlet başkanlarına yakınlığı, Cenab-ı Hakka da olan uzaklığı ile aldanmaktan sakındırmak. Çünkü devletbaşkanlarının gücü ergeç yok olacaktır; gücü ve kuvvetinin yok olması yakın olan birine yaklaşan kimsenin ise büyük bir pişmanlığa düşmesi kaçınılmazdır (...), 5) ve son olarak Tevhidi izhar etmek, gizli ve açık her türlü şirki terketmek; çünkü fanî olan tapılmaya lâayık değildir" (44).

Zaman da bir canlı mıdır? Canlı olmak var oluşta pay sahibi olmaksızın, zaman da canlıdır. Çünkü her şeyde onu görürüz. Evet, o da kendi derecesinde canlıdır ve Allah'ın yarattığıdır. Rabb, kudretini ve yüceliğini zaman aralığından da izhar ederek, "zaman ağını" insanların üzerine atmış, insandan da ölümlülük ve sonluluk karşısında Bakî olan Gerçek Varlık'a dönmesini istemiş talb etmiştir.

Bunun için Kur'anî olan oluş sahnesinde yokluğa açılan zaman değil, var olmaya, yoklukların yok olup bütün zıtların cem olduğu Varoluş tarzına açılan bir zaman anlayışı vardır. Yalnız ve sadece bu telâkkidir her şeyde hüküm süren. Bu inancın zayıfladığı veya kaybolduğu anlarda önce dinî duygu ve düşünce, sonra da dinî hayat, peşinden de "tüm alanlarıyla hayat" süflileşir, yozlaşır, yabancılaşma ve düşüş uçurumunda hızla kaymaya devam eder. Kur'an'ın bizden bir diğer talebi de, Kur'anî şemayı, "dışımızda olan herhangi bir şey" durumundan kurtarıp, kendi ruh ve inanç aktivitemize katıp, eylem plânında devam eden, yaşayan varlığımıza "c ü z u n l a y u f â r ı k : ayrılmaz bir parça" kabildinden raptetmemizdir.

#### *Zaman-hayat ilişkisi*

Yaptığımız çeviriyle biz, zamanı, gelenekleştiği şekilde mücerret bir perspektifte ele almak yerine, dinamik hayatı, zamanı bilinçle yaşama durumuna

43) el-Beydavi, Envâru't-tenzil, 'II, 241 (Rahman 26. ayetle ilgili yer).

44) et-Tefsîru'l-kebir, XXIX, 105.

raptederek, davranış ve duyularımızı onunla atbaşı götürme eğilimimizi vurgulamaya çalıştık. Hayatla beraber düşünüldüğünde zaman, yenilenmeyi mümkün kılan, davranışa müsaade eden, soru sormaya, tecrübe etmeye imkân verendir. Eylem zaman içinde yaşayabilecek; yine zaman içindedir ki kuvvetlerimi sınayabileceğim, kendimi hür bulacağım ve hürriyetimden kendimi sorumlu tutacağım. Ancak zamandır ki, beni gerçek bir s u j e t yapar (45). Zaman insanın tüm imkânlarının şartı olduğundan, insan için zaman dışılık söz konusu olamaz. Zaman dışı bir dünyada olma ise, zamanın rakkaseleri arasında ifadesini bulabilen bütün beşerî faaliyetlerimizi saf dışı edecektir. O taktirde de insanın, siluetleşip netlikten uzaklaştığını sezeceğiz. İnsanlığın bilgi gelişimi safhalarında böyle yaklaşım tarzları ola gelmiştir. Bu perspektif Antik-Yunan çağının bilgesinde mevcuttu: "Bilge, zamanın az önemli olduğu bir düşünce evreni içine yerleşirdi; çünkü değer yargılarını (zaman içinde) tanımak, onların gerçekleştirilmesini peşinden sürükler. (...). Şayet hakîm Stoa ekolüne mensup ise, zamanın rizokalarının dışında kalacaktır (...). Hikmet onu, olağan şeylerin ve fiillerin varlıklarının hiçbir anlam taşımadığı ahlâkî bir âleme yaklaştırır (...) (46), ki, bu tamamen estetik bir idrak tarzı olup, realiteden kopuktur. Artık zaman içinde gerçekleşmek zorunda olmayan bu kişi, yapacak hiçbir şeyin söz konusu olmadığı bir dünyadan seyrederek bizi...

Hürriyetimiz için taban teşkil eden dünya ve zamandan kaçış (47), kendi hesabımıza onları yargılamaktan bizi alıkoyar. Romantik duygu sisinin bizi istila ettiği ve dünya ve zaman çizgilerinin gözlerimizde silikleştiği melânkoli hali, zamanı reddediş ve ondan kaçış olduğu için (48), tam bir günahıdır. Zaman içinde yaşayarak değerlere karşı bir tavır alması veya bizzat zaman içinde kendisine yönelen değerlere karşı aldığı tavırlardan sorumlu tutulması gereken insanın, herhangi bir sebeple yaralanmış kendi beni'ne yas tutma uğruna (49), zamanı dondurması ve statikleşmesi doğru olmamalı (50). Bu sebeple Kierkegaard (51), melânkoliyi bir günah olarak vasfetmektedir. Bu, derinliğine ve samîmî olarak hiçbir şey istememenin günahıdır. Ve öyleyse melâkoli günahların anasıdır. Bu, iradî olarak maddî dünyadan kaçmayı istemenin ve direnmeyi zarurî gören bir dünyada mücadeleli reddetmenin günahıdır (52).

45) Michel Adam, *Le sentiment du péché*, s., 31.

46) Michel Adam, *Le sentiment du péché*, s., 30.

47) Adam, a.e., s., 34.

48) Adam, a.e., s. 35

49) Melânkoli, "(...) çöküntü içindeki kişinin, olağan üstü gördüğü "Ben" inin narsisist ölümlüne tuttuğu yastır" (E. Fromm, *Sevgi ve şiddetin kaynağı*, çev. Yurdanur Salman ve Nâlan İçten, s., 78, 79).

50) Hesnard, *L'univers morbide de la faute*, p., 211'den Adam, a.g.e., s., 35,

51) Kierkegaard, *Ou bien ... ou bien ...*, s., 488'den Adam, a.g.e., s., 35, 18 nolu ripnot.

52) Adam, a.g.e., s. 36

Kur'an ve Hadis'te de, tanzim olunmuş zaman-hayat irtibatı bu yöndedir. Kur'an ayetleriyle *ye's* ve *kunû t* yasaklanmış (*ye'ûs*: Hûd, 9; Fussilet, 49; İsrâ, 83; Zümer, 53 (lâ teknetû); Hıcr, 55 (felâ tekun mine'l-kânitîn); Fussilet, 49 (kanû t) hatta birkaç yerde (Yûsuf, 87; Hıcr, 56) *ye's* ve *kunû t* haline düşmek küfr ve sapıklığa nisbet edilmiştir. Bazan, hayata ve zamana anlamını veren Allah'ın varlığından kopuşa kadar uzanabilen ümitsizlik durumunun kişiyi ruh ve duygu plânında kuşatması *ye's*, *ye'ûs* maddesiyle gösterilirken, psikolojik mahiyetteki bu halin, kişinin dış hatlarına ve davranışlarına aksetmesi pozisyonunu da *kanâta*, *kunû t* maddesi gösterir: "Ye's, kalbin sıfatıdır; *kunû t* ise *ye's*'in yüzde ve haricî davranışlarda zuhur etmesidir." (53)

Hadis-i şeriflerdeyse özellikle *el-hemm* ve *el-hazen* kelimeleri derin üzüntü ve tecerrüt halini simgelemektedir. Dinin açıklayıcısı ve ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamber, rivayet olunan hadislerden anlaşıldığına göre, *el-hemm* ve *el-hazen* (endişe, kaygı; üzüntü, hüzn)'in de dahil olduğu birkaç şeyden Allah'a iltica etmiş, mü'mine isabet eden *el-hemm*, *el-hazen* ve benzerlerinin ona bir keffaret olacağını beyan ederek, bunlardan yara almadan, yani manevî plânda depresyona uğramaksızın çıkmanın lüzûmuna işaret etmiştir (54). Enes ibn Mâlik'ten rivayet edildiğine göre şu sekiz şeyden Allah'a iltica ederd: (...) *Endişe, hüzn, acze düşmek, tembellik, cimrilik, korkaklık, borç yükü altında ezilme, düşman galebesi..* (55). Görüldüğü gibi "keder ile hüzn" en başta zikrolunmuştur. Ayrıca yine hadislerde, bu ilticayı bizzat Hz. Resûl'un ağzından takip edebiliyoruz: "Ey Allahım! *Tasadan, hüzünden, acze düşmekten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, borcun zulmünden ve insanların baskısından sana sığınırım!*" (56). Burada da *el-hemm* ile *el-hazen* kelimelerinin baş tarafta yer alması dikkat çekicidir.

### Sonuç:

Özetlemek gerekirse zaman ve hayat ikilisine yukarda verdiğimiz şekilde yaklaşımımızın da payıyla, cazip bulduğumuz gelecekteki çeviriyi sunduk. Köklü temâyülümüz çok karmaşık tezahürler arasında hep insanı elde tutmaktır. Muh-telif alâkalar içinde yitirmeden hep insanı anlamak, bizi insân-ı kâmil'in şemâline yaklaştıracaktır. Sonra Rousseau'unun da belirttiği gibi (57), insanı anlamak için bakışlarımızı çok uzaklara, uzak noktalara yöneltmek gerekir. Çünkü insan, bir

53) er-Razî, a.g.e., XXVII, 137.

54) Ahmed ibn Hanbel, Müsned, III, 38.

55) Ahmed ibn Hanbel, Müsned, III, 122.

56) Ahmed ibn Hanbel, Müsned, III, 159.

57) J.-J. Rousseau, Discours sur l'orgie et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, II, ch., VIII'den nakleden Strauss, La pensee savurage, I., 326, 327.

adımlık keşif olmayacak kadar büyüktür. Gabriel Marcel'in de 'ayni paraleldeki sözü, bu hakikati kuvvetlendirir: "(...) İnsan bitmemiştir ve bitirilebilir de değildir; o daima geleceğe doğru açılır!" (58).

Makalenin hazırlanmasında faydalanılan eserlerin listesi:

- 1) Adam, Michel, Le sentiment du péché, Paris, 1967.
- 2) el-Âlûsî, Mahmûd Şükrî, Bulûğu'l-ereb fî ma'rifi ahvali'l-'Arab Mısır, ts., III C.
- 3) el-Beydavî, el-Kâdî Nâsiruddîn, Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tev'vîl, 2. bsk., 1375/1955, 2 cilt bir arada.
- 4) Birand, Kâmran, Existencialisme üzerine, İFD., 1962.
- 5) Canan, İbrahim, Hadislerde medeniyet meseleleri (Medeniyet, Kültür, Teknik, İlim), Basılmamış notlar, Erzurum, 1981.
- 6) Cavillier, A., Manuel'de sociologie, Tome I, II, III, PUF., I, Paris, 1967; II, Paris, 1968; III, Paris, 1970.
- 7) Eliade, Mircea, Mythes, rêves et mystères, Gallimard, 1957.
- 8) Fages, j. - B., Comprendre Lévi-Strauss, Pensée, Toulouse, 1972.
- 9) Foulquié, Paul et collab., Dictionnaire de la langue philosophique, 2 é éd., PUF., Paris, 1969.
- 10) Fromm, Erich, Sevgi ve şiddetin kaynağı (The heart of man is the source for good and evil), çev., Yurdanur Salman ve Nalân İçten, 1. bsk., İstanbul, 1979.
- 11) Gunéon, Réne, Orient et Occident (3 é éd.), Les éditions Vega, Paris, 1964.  
- La crise du monde moderne, Gallimard, 1946.  
- Le règne de la quantité et les signes des Temps, Gallimard, 1945.
- 12) İbn Hanbel, Ahmed, Müsned, 1. bsk. (1389/1969)'dan ofset, Beyrut.
- 13) İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, Beyrut, ts., XV C.
- 14) el-İsfehânî, er-Râğıb, el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân, Beyrut, ts.
- 15) İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve insan, çev., Süleyman Ateş, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara, 1975.

---

58) Rencontres internationales de Genève, Edit. de la Baconnière, 1948'den nakleden Panorama des idées contemporaines, Gaetan Picon, s., 784.

- 16) Lévi-Strauss, Claude, Anthropologie structurale, Plon, Paris, 1971.
  - La pensée sauvage, Plon, Paris, 1961.
  - Race et Histoire, Editions Gonthier, Unesco, 1961.
- 17) Noiray, André, et collab. La philosophie, 1, Gérard, 1972, Belgique.
- 18) Picon, Gaetan, Panaroma des idées contemporaines, Gallimard, 1968.
- 19) Pike, Royston, Dictionnaire des religions, Fransızca'ya çeviren, Sergé Hutin, Paris, 1954.
- 20) er-Râzi, Fahrüddîn, et-Tefsîru'l-kebir, Tahrân, ts.
- 21) Ritter, Joachim, Varoluş felsefesi ve bu felsefenin günümüzün geçirdiği bunalımdan çıkışı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi konferansları, 4, İstanbul, 1954.

*Teşekkür:* Gerek bu makalede, gerekse yaptığım çeviride müsveddeleri-defeatle gözden geçirerek faydalı uyarılarda bulunan Sayın Doç.Dr. İbrahim Canan'a teşekkür ederim.